

Over het affect bij Lacan¹

Luc Vander Vennet

1. AFFECT VERSUS EMOTIE

In zijn tekst "A propos des affects dans l'expérience analytique" verwijst Jacques-Alain Miller² naar een voorval dat plaatsgreep op het congres van het IPA te New York, op 15 maart 1986, alwaar hij Lacan vertegenwoordigde. Hij werd er geïnterpelleerd door Otto Kernberg met de bedenking: "Wanneer men zich slechts bezig houdt met de taal en niet met de affecten, dan verliest men 50% van de analytische ervaring". Dergelijke interventie illustreert de gekende kritiek op de Lacaniaanse psychoanalyse als zou het een intellectueel proces zijn. De taal en het spreken zouden van een intellectueel register zijn en de klemtoon daarop zou het affect verwaarlozen. Taal en affect zouden hier dus elkaar uitsluiten, buiten elkaar staan. Lacan begint hiermee zijn paragraaf over de affecten in "Télévision": "De geschiedenis van het affect dat ik zou verwaarlozen..."³. Hij verwijst er meteen naar het feit dat hij nochtans een gans jaar van zijn seminarie aan het affect van de angst heeft gewijd en het schema dat hij in dit seminarie heeft opgebouwd waarin hij zaken als "l'émotion", "l'emoi", "l'empêchement" enz. ... probeert te ordenen, toch een voldoende bewijs moeten zijn dat hij het affect niet zonder belang acht.

Tegenover de psychoanalyse die het affect dus zou verwaarlozen door zijn klemtoon op de taal, staan de therapieën die direct het affect zouden behandelen... De affecten worden hier gegrepen langs de zijde van de emoties die een directe, authentieke toegang tot de waarheid zouden leveren. Het geaffecteerde lichaam staat alsozoo garant voor de waarheid. De lichamelijke effecten zoals trillingen, hartkloppingen, schudden, zweten, beven enz. ... zouden getuigen van een waarheidseffect waartoe de emotie dus rechtstreeks toegang verleent. De emotie, het sentiment met andere woorden als datgene wat niet bedriegt. Lacan zal hierop, in de voetsporen van Freud herhalen dat het affect verplaatst is ("l'affect est déplacé"⁴) en daarmee de sentimenten verwijzen naar de rubriek van wat bedriegt en ze schrijven als "*senti-ment*".

De emotie als garantie voor de waarheid is de vooronderstelling waarop bijvoorbeeld heel de techniek van de leugendetector is gebaseerd. Het is ook waar de therapieën op berusten die het uiten, zoniet het uitageren van de emoties, als authentieke ervaring promoveren, zoniet uitlokken. We kregen zeer actueel op onze Vlaamse televisie hiervan nog een extreem voorbeeld in een reportage omtrent een Amerikaanse therapeut die momenteel naam maakt met zijn nieuwe therapie ter behandeling van homoseksuelen. Het uitleven van hun emoties op een authentieke manier, d.w.z. door het uitschreeuwen en ontladen ervan terwijl men langdurig en met alle kracht met een tennisraket op een stapel kussens dient te kloppen, zou hen tot hun ware aard en hun ware gevoelens brengen. We lezen in *Télévision*: "Il a fallu arriver à notre siècle pour que des médecins produisent ça"⁵.

Het affect zou als het ware de stem van het lichaam zijn, een soort natuurlijke expressiviteit die voorbijgaat aan de betekenaar, als een translinguïstisch spreken dat iedereen verstaat. Vanuit de analytische ervaring echter legt men het accent op de implicatie van de betekenaar in het affect. Het zou bijvoorbeeld niet veel moeite kosten voorbeelden aan te geven die illustreren hoe die zogenaamde natuurlijke expressiviteit een vat vol dubbelzinnigheden is. Elke emotie, zelfs de meest authentieke, is van de orde van de semblant en niet natuurlijk maar cultureel gecodeerd. Miller verwijst bijvoorbeeld naar de pijn en het verdriet waarmee de dood wordt onthaald, maar die, naargelang de cultuur op een andere manier wordt gecodeerd. Hoe meer men zich begeeft naar het zuiden, hoe heviger het verdriet en de smart bijvoorbeeld in scène wordt gebracht.

Het is echter evenzeer een misvatting, zoals in bepaalde analytische theorieën is gebeurd, van het affect tot de betekenaar te willen herleiden. Dat zijn die stromingen in de analyse die willen aantonen dat het affect verdrongen is en het doel van een analyse er zou in bestaan die verdringing op te heffen. Bijvoorbeeld aan

¹ Dit artikel is een weergave van een werk dat werd gepresenteerd op 17 november 2006 op het werkseminarie over School en passe. Deze avond werd besteed aan de voorbereiding van de komst van Patrick Monribot op 15 december 2006 op het werkseminarie, met als titel "Adieu tristesse". Een verslag van deze avond vindt u eveneens in dit nummer.

² Jacques-Alain Miller, À propos des affects dans l'expérience analytique, in *Les affects et l'angoisse dans l'expérience psychanalytique, Actes de l'Ecole, de la Cause freudienne*, n° X, 1986, p. 119-125

³ Jacques Lacan, *Télévision*, Seuil, 1974, p. 37

⁴ ibidem, p. 38

⁵ ibidem, p.37

het subject de onge (mis) kende liefde reveleren die achter de haat of het schuldgevoel enz. schuilgaat. De referentie waar Lacan hiervoor naar verwijst is het artikel van Jones uit 1929 over "De schrik, het schuldgevoel en de haat", waarin deze drie termen als betekenaars worden behandeld, waarin de een zich substitueert aan de ander, zoals een betekenaar zich substitueert aan een andere betekenaar. Heel dat register van die analytische literatuur berust dus op die enormiteit van de verdrongen affecten te willen laten verschijnen en aan het subject te interpreteren. Wat heel de freudiaanse stelling miskent dat onbewuste emoties niet bestaan. Het affect, voor Freud, is nooit onbewust. Wat verdrongen wordt is de voorstelling, het idee, m.a.w. de betekenaar waaraan het affect is gekoppeld. Het door Freud blijvend gemaakte onderscheid tussen de voorstelling, het idee, enerzijds en de pulsionele energie, de kwantitatieve factor anderzijds, anders gezegd de articulatie tussen betekenaar en object, tussen weten en genot, wordt hiermee veronachtzaamd. Het is nochtans die articulatie van waaruit het vraagstuk van het affect dient beschouwd te worden.

2. VAN DE PSYCHOLOGIE NAAR DE ETHIEK

Laat ons, tegenover de psychologische idee van de emotie als directe toegang tot de waarheid, de beginparagraaf van Télévision stellen: "*Je dis toujours la vérité: pas toute parce que toute la dire on n'y arrive pas. La dire toute c'est impossible, matériellement: les mots y manquent. C'est meme par cet impossible que la vérité tient au réel*".⁶

Dus, het is via de onmogelijkheid om helemaal gezegd te worden dat de waarheid raakt aan het reële. Dit "tient au réel" is bij Lacan dus steeds gekoppeld aan de impasse, aan een mislukken en wel om een structurele reden. Omdat wat het reële constitueert het feit is dat de taal er niet in slaagt het zijn plaats te geven. Het is dat structurele gegeven dat voor Lacan het vraagstuk van de affecten zal animeren of onderschragen.

We zijn gevormd door de psychologie en de psychofysiologie die het affect in het register van de emoties heeft gedompeld. Lacan zal het affect niet situeren aan de zijde van de emoties. Het vraagstuk van het affect zal hij daardoor loskoppelen uit de psychologische sfeer of theorie. Als we er van uitgaan dat de analytische ervaring geen pure "kennis"-ervaring is maar wel een affectieve ervaring (situeren we de overdracht bijvoorbeeld aan de zijde van het affect) dan stelt zich de vraag om te preciseren wat we in de psychoanalyse onder het affect verstaan. Een vraag die Lacan zorgvuldig zal behandelen door het terug in te schrijven, niet in een psychologische, maar wel in een filosofische traditie.

Hij zegt, we zijn geen psychologen en maken geen discours over de psyche. Het is hem niet te doen om een fenomenologie van de emoties, van de psychofysiologische veranderingen die als sentimenten worden behandeld, die reacties zijn op wat plaatsgrijpt in de omgeving en dus een theorie zijn over de verhouding van het ik tot de wereld. Waarbij men er van uitgaat dat er zo een directe, niet gemedieerde relatie zou bestaan, Het affect zou rechtstreeks toegang verlenen, m.a.w. een adequate reactie zijn, en een betere, harmonieuzere herschikking tot de dingen brengen. "Adequatio rei affectus"⁷, zegt Lacan, waarmee men 'ding' en 'affect' aan elkaar koppelt. Het affect zou een adequate reactie zijn waarmee de harmonie in de verhouding tussen het ik en de wereld wordt hersteld. Wenen en tranen bijvoorbeeld zouden een verzachtende functie hebben waardoor we ons beter voelen in de wereld. Het affect dus als een adequate ontlading die men voor handen heeft: "Une décharge d'adrénaline....l'affect, tel les alouettes déjà rôties, vous tombe dans le bec, adéquat...". Lacan zegt daar tegenover: "c'est de la pensée que ça décharge..."⁸. C. Soler⁹ becommentarieert dat op een klinisch fenomenologische manier: Het zijn gedachten die affecteren, lees de woorden. Het zijn de woorden die kwetsen, de dromerijen die doen lachen of wenen, de woorden die doen huiveren, of de liefdeswoordjes die doen genieten.

De affecten in analytische zin, zijn daarentegen van het subject, en maken deel uit, niet van de verhouding van het ik tot de wereld, maar van de verhouding van het subject tot de Ander, tot de betekenaar. Het subject is geaffecteerd in zijn verhouding tot de betekenaar, en waar het gaat om het lichaam gaat het om de effecten van de taal op het lichaam, meer precies om de verhouding tot het genot. Voor Lacan is het het weten, de taal, de structuur die het lichaam affecteert. En daarmee situeert Lacan het "affect" als een "effect", als een resultaat. Lacan zegt "ce qui dans cet effet prévaut de l'inconscient"¹⁰. Dus, om het

⁶ Jacques Lacan, *Télévision*, Seuil, Paris, 1974, p. 9

⁷ ibidem, p. 37

⁸ ibidem, p. 37

⁹ Colette Soler, Affect et savoir, in *Les affects et l'angoisse dans l'expérience psychanalytique, Actes de l'Ecole de la Cause freudienne*, Bruxelles 1986, p. 66-68

¹⁰ *Télévision*, p. 39

systematisch te stellen:

- a. Wat is de oorzaak, wat affecteert? Het is de structuur die affecteert.
- b. Wat wordt geaffecteerd? Het is het lichaam dat door de incorporatie van de structuur wordt geaffecteerd. "...ce corps que je ne dis n'être affecté que par la structure". Door de structuur wordt het lichaam en zijn genot verdeeld, is er een verlies aan genot (déperdition).
- c. Wat is het effect? Dat is het affect waarmee het subject van zijn geaffecteerd zijn door de structuur getuigt! Het affect getuigt van de discordantie tussen weten en genot.

Hier verlaat Lacan dus de psychologie voor wie taal en affect elkaar zouden uitsluiten. Om iets van de affecten te begrijpen grijpt hij naar de ethiek. De oriëntatie die hij hiermee introduceert schrijft zich daarmee in in de klassieke filosofische benadering van de affecten. Wanneer men de passage over de affecten leest in *Télévision* dan ziet men de namen verschijnen van 'saint Thomas', Dante, Spinoza, Aristoteles.... In die traditionele, filosofische benadering zal de psychoanalyse zijn oriëntatie vinden, aldus Lacan. En hij zegt meer: van daaruit vertrekken betekent voor hem vertrekken van het "zekere dat er over gezegd is geworden" ("ce qui s'en est dit de sûre" ¹¹). En wat hij wil doen is aangeven hoe men daaraan een "serieus vervolg" kan geven. Het 'zekere' en het 'serieuze' onderstrepen hoe Lacan zich afkeert en verwijderd van wat de psychologische en psychofysiologische theorieën er van gemaakt hebben: We moeten het affect immers op een "serieuzere manier verifiëren" dan de groteske dingen die men er van gemaakt heeft.

3. *LE GAY-SÇAVOIR*

Dat Lacan overgaat van de psychologie naar de filosofie als oriëntatie en daarmee het affect vanuit de ethiek zal benaderen, wordt meteen duidelijk wanneer hij de "tristesse" niet gaat kwalificeren als 'depressie', zoals in de psychologie, dan wel als een morele fout. "Mais ce n'est pas un état d'âme, c'est simplement une faute morale, comme s'exprimait Dante, voire Spinoza: un péché, ce qui veut dire une lâcheté morale...." ¹². Met zijn "faute morale", "péché", "lâcheté morale" worden we meteen in de ethiek van de deugd en de ondeugd, het goede en het kwade ondergedompeld.

Dat hij die klassieke oriëntatie niet zomaar zonder meer overneemt maar er een "suite sérieuse" wil aan geven, blijkt wanneer hij de "tristesse" niet in oppositie stelt met de "joie", wat klassiek het geval is, maar hiervoor zelf een nieuwe term introduceert, met name "le gay-sçavoir". Met deze term introduceert Lacan het weten waarmee moet duidelijk zijn dat het affect ook een zaak van het weten is.

Moraal en weten dus. Laat ons stap voor stap gaan. Wanneer de triestheid, de treurigheid door Lacan als een morele fout wordt beschouwd dan is dit niet à la lettre te nemen, in die zin dat men een patiënt die erover klaagt gedepimeerd te zijn als een moralist moet zeggen dat het om een lafheid gaat. Het morele slaat hier op een ethiek die door Lacan wordt omschreven als een ethiek van het goed zeggen: "un péché, ce qui veut dire une lâcheté morale, qui ne se situe en dernier ressort que de la pensée, soit du devoir du bien dire..." ¹³. Het is een zonde die zich slechts situeert in de 'gedachten', niet te verstaan als 'zondige gedachten', dan wel als de plicht van het goed zeggen. Goed zeggen betekent niet het hanteren van de betekenaar om de betekenaar, dan wel een spreken dat betekenaar en genot in resonantie brengt. Een spreken dat het genot, datgene dus wat niet te zeggen is, alsnog in het weten poogt te vatten, te omvatten, in te sluiten, te omlijnen, te omringen, aan te halen, in te snoeren, af te bakenen. We verwijzen naar het onderwerp van het theoretisch seminarie van de Kring vorig jaar naar aanleiding van het verschijnen van het seminarie *Le sinthome* en wat Lacan er in verband met het sinthoom en de schriftuur zei over "ça serre" ¹⁴, over het "serrer, cerner le réel".

Daarom zijn de affecten - de triestheid en de vreugde - een kwestie van de verhouding tot het weten en het genot. Zij impliceren dus het subject in zijn affect. Het subject, hier te lezen ook als het subject van een "keuze", ethische keuze in zijn verhouding tot het genot en het weten. Het gaat om de positie die het subject dus inneemt, de positie ten aanzien van het goed zeggen, om de plaats dus die het subject aan het genot toekent in het weten.

Zo is de treurigheid (tristesse) dus ook een zaak van het weten. Het weten is 'triestig', wat wil zeggen dat het onvermogen is (impuissant) om de betekenaar in resonantie te brengen met het genot. Omdat het genot er uitgesloten blijft, als een gemankeerd weten (savoir manqué). De ondeugd schuilt hier in het terugdeinzen

¹¹ ibidem, p. 39

¹² ibidem, p. 39

¹³ ibidem

¹⁴ J. Lacan, *Le Séminaire XXIII, Le sinthome*, Paris, Seuil, 2005, p. 81

voor de plicht van het goed zeggen. Of zoals Lacan het ook formuleert, om zich terug te vinden in het onbewuste, in de structuur: "... de s'y retrouver dans l' inconscient, dans la structure."¹⁵. Vandaar dat Lacan op dat punt ook verwijst naar de psychose waar het exterieur zijn van het genot aan de betekenaar tot zijn laatste consequentie is doorgedreven. Het genot blijft er overgeleverd aan zichzelf door de verwerping van de taal, van het onbewuste waardoor het in het reële terugkeert: "Et ce qui s'ensuit pour peu que cette lâcheté, d'être rejet de l'inconscient, aille à la psychose, c'est le retour dans le réel de ce qui est rejeté du langage, c'est l'excitation maniaque par quoi ce retour se fait mortel"¹⁶. Met de manische excitatie hier dus als psychotische tegenhanger voor de neurotische 'tristesse'.

Tegenover het 'trieste weten' staat de 'gay-sçavoir'. Als het weten blij is dan is dat omdat het het genot in het weten een plaats geeft. Daar gaat het triestige onvermogen (impuissance) om het genot in het weten te resorberen over in het aanvaarden van de onmogelijkheid (impossible) dat het genot helemaal in het weten zou kunnen geresorbeerd worden. Wat daar gegeven is, is dat de Ander inconsistent is, niet bestaat, maar dat het weten wel bestaat op voorwaarde dat het te construeren, uit te vinden is. De gay-sçavoir houdt dus verband met het construeren van een weten dat raakt aan het reële. Het realiseert de plicht van het goed zeggen, waardoor het door Lacan als een deugd wordt beschouwd. Een deugd die echter van de zonde niet ontslaat, gezien die structureel is: "Une vertu n'absout personne du péché, - originel comme chacun sait".

Waarin bestaat de deugd die hij als gay-sçavoir aanduidt? We citeren Lacan: " non pas comprendre, piquer dans le sens, mais le raser d'aussi près qu'il se peut sans qu'il fasse glu pour cette vertu, pour cela jouir du déchiffrage, ce qui implique que le gay-sçavoir n'en fasse au terme que la chute, le retour au péché."¹⁷.

We vinden in het citaat verschillende elementen:

- "non pas comprendre, piquer dans le sens": Het gaat dus niet om een puur weten in de zin van begrijpen, van betekenis verlenen of zin geven.
- Mais le raser d'aussi près qu'il se peut: de "le" slaat hier op de zin, op "sens". Dus de zin is hier niet helemaal afwezig maar er wordt verondersteld er een operatie, een bewerking op uit te voeren die Lacan hier met "raser le sens" benoemt, wat best te lezen is in samenhang met wat volgt:
- Pour cela jouir du déchiffrage: de ontcijfering slaat hier niet op de klassieke ontcijfering van het onbewuste in de zin van het ontcijferen of reveleren van een onbewuste waarheid die verborgen bleef. Het ontcijferen heeft hier voor Lacan een ander statuut gekregen waarvan het accent niet meer ligt op het linguïstische luik van de taal, dan wel op de "jouir", op de genietende substantie die door Detaal, de betekenaar, in het weefsel van metaforen, metonymieën en equivoques wordt megedragen en getuigen van een reële. De ontcijfering als "raser le sens" betekent dus niet het geven van één zin, vb. een seksuele zin toekennen, maar slaat veeleer op de équivoque en het reële waarvan die getuigt, of het genot dat in het betekenaarspel dat ons determineert ingesloten zit. "Raser" is ook "scheren langs", " rakelings voorbij scheren". Wat betekent dat de ontcijfering voert naar een ontmoeting met wat zich niet laat cijferen. Vandaar dat JA Miller in *Télévision* in de kantlijn noteert "...savoir que de non-sens". De gay-sçavoir is dus een weten dat er in slaagt een punt van "non-sens" te raken.
- Sans qu'il fasse glu: er langs scheren, het raken betekent niet er op plakken, het effectief beetnemen, vastpakken. Wat impliceert dat...
- Le gay-sçavoir n'en fasse au terme que la chute, le retour au péché: waar het slaagt mislukt het, want de fout is structureel¹⁸.

4. OVERDRACHT EN AFFECT

Het is een gelukkige samenhang dat wij dit nieuwe werkjaar van het seminarie over School en passe starten met een werk over het affect, en dit ter voorbereiding van de komst van Patrick Monribot die ons zal komen spreken over de affecten en het einde van de analyse. Dit precies in een jaar waar we in onze Kring zullen werken rond het thema van de overdracht.

¹⁵ *Télévision*, p. 39

¹⁶ *ibidem*

¹⁷ *ibidem*, p. 40

¹⁸ In verband met de "gay-sçavoir" en "raser le sens" verwijzen we naar twee zeer verhelderende artikels hierover van Anne Lysy:

Anne Lysy, À propos du gay-sçavoir, *Les feuillets du Courtil*, n° 6, février 1993, p. 25-45

Anne Lysy, Raser le sens, *Quarto*, n° 51, juin 1993, p. 80-85

Wanneer we ons een jaar lang zullen buigen over “de geboorte van de overdracht”, waarmee we ons situeren aan het begin van de kuur, dan zou het de moeite lonen meteen ook aandacht te hebben voor de affecten waarmee een subject zich bij de aanvang van de kuur aandient, alsook hun lotgevallen doorheen het verloop van de kuur. Want hoewel men beweert dat de psychoanalyse met zijn accent op de taal het affect verwaarloost, dan weet elke clinicus dat het affect alomtegenwoordig is van begin tot eind. Sprekend vanuit de kliniek denk ik dan, met het oog op het begin van de kuur, aan de “schaamte” waarmee een subject zich aandient, stille getuige van een ongekend en door het subject als onzinnig ervaren genot dat zich symptomatisch bevredigt in een erythrofobie met veel sociale belemmeringen tot gevolg. Of de “kolere” die opduikt wanneer een verlangd parcours niet verloopt zoals voorzien – Lacan zegt: “quand les chevilles ne rentrent pas dans les petits trous” - die echter dermate disproportioneel wordt dat ze tot een slapeloosheid leidt en het subject in analyse brengt met de veronderstelling dat hier iets meer achter schuilt dan de louter actuele aanleiding. Of de “verveling” als getuige van een afwezigheid van genieten die een subject treft op de bijzondere manier van een absolute apathie voor elk mogelijk weten, per definitie ontoereikend en geen antwoorden biedend, die echter tot een sociale isolatie voert, waar onder het subject lijdt. Of het “slechte humeur” waarvan de chagrijnige oprispingen tot een dreigend verlies van de partner voert. Het slechte humeur dat door Lacan als affect wordt onderscheiden als “une vraie touche du réel”¹⁹ en in dit opzicht dus het meest gerechtvaardigde affect dat er is. De dingen lopen immers nooit zoals men wil, en dat is structureel. Of de uitbundige “gelukservaring” die een subject overspoelt naar aanleiding van een nieuwe amoureuze ontmoeting – Lacan schrijft “bonheur” als “bon heur”, in twee woorden, als een “tuché” dus – die meteen ook de angstige ongerustheid met zich meebrengt of dit geluk wel gerechtvaardigd is, dan wel de voorbode van een nieuw ongeluk onder de vorm van het zoveelste bedrog. Vele klinische getuigenissen van een structurele afhankelijkheid die affecteert en bij allen oorzaak van het “idee” over een “gelukzaligheid”, een béatitude, waarvan men zich uitgesloten voelt. “..la béatitude, une idée qui va assez loin pour qu’il s’en sente exilé”²⁰

Langs welke weg benadert een analyse deze affecten waarmee een subject zich aandient? Noch langs de weg van een promotie van het uitdrukken van deze affecten, een analyticus vraagt bijvoorbeeld nooit hoe men zich ‘voelt’, noch langs de weg van het aanwakkeren van het demonstreren of het uitageren, er komen geen tennisknuppels en kussens aan te pas, dan wel om de affecten te laten passeren langs het woord, via de vrije associatie. En die weg van de vrije associatie resulteert, voor Freud aanvankelijk tot zijn verrassing, in een nieuw affect: de overdrachtstheorie. Die voor Lacan de naam kreeg van het ‘sujet supposé savoir’ en te lezen valt als de liefde die zich tot het weten adresseert. De veronderstelling toont dat het subject in de overdracht is geaffecteerd door de hoop. Een verwachting die reeds op verschillende plaatsen in de geschriften van Freud terug te vinden is onder de noemer van de hoopvolle verwachting: “glaubige Erwartung” (attente croyante).

Wat er is van de lotgevallen van deze overdracht op het einde van de kuur is een onderwerp dat reeds vele jaren centraal staat in ons werk in het werkseminarie rond School en passe. Waar we nog wat minder expliciet halt bij hielden tot nog toe is het lotgeval van het affect dat hiermee gepaard gaat. Van het einde van de kuur moet men een gewijzigde verhouding tot het weten verwachten. Een andere verhouding tot het weten gaat dan ook gepaard met een ander affect. Lacan zal dan ook, telkens hij in zijn teksten over de passe over het einde van de analyse spreekt, iets zeggen over het affect op het einde van de analyse.

Ter afsluiting kunnen we hierover zeer veralgemeend zeggen dat we in verband met het affect op het einde van de analyse bij Lacan twee hellingen kunnen onderscheiden. De ervaring van de inconsistentie van de Ander, de onvolledigheid van het weten in de Ander die resulteert uit het wegvallen of de ontzetting van de illusie van het sujet supposé savoir, zal gepaard gaan met een “deuil” of een depressiviteit. Maar de analyse leidt ook tot een ander, verworven weten, een “savoir acquis” of een “zich weten object, afval zijn”. In zijn “Note Italienne” schrijft Lacan: “Dès lors, il sait être un rebut”²¹. Hij voegt er aan toe dat de analyse hem dit tenminste heeft moeten laten “voelen”. “C’est ce que l’analyste a du lui faire au moins sentir”. Merken we dus op dat Lacan spreekt over “sentir”. Ver van ons hiermee in het register van de “sentimenten” te stuwen is dit “sentir” te lezen conform aan de manier waarop hij het “gay-sçavoir” definieert als een “raser le sens”. “Raser” is ook ergens langs “strijken”. In zijn artikel “La passe: enthousiasme et béatitude” zegt Eric Laurent ons dat dit “strijken” van de orde is van het “voelen” waarover Lacan het heeft in de Note Italienne. Als de “savoir gai” die raakt aan een punt van het reële, van “non-sens”: “De même que Lacan utilise le terme de

¹⁹ Télévision, p. 41

²⁰ ibidem, p. 40

²¹ Jacques Lacan, Note Italienne, in *Autres Ecrits*, Paris, Seuil, 2001, p. 309

sentir dans “se sentir être un rebut”, il utilise dans *Télévision* quelque chose du même ordre pour définir le “gay savoir”: “non pas comprendre, piquer dans le sens, mais le raser d’aussi près qu’il se peut sans qu’il fasse glu.” C’est de l’ordre du faire sentir. Savoir gay en tant qu’il touche à ce point de non-sens (...)”²².

Hierover getuigen, de transmissie hiervan, onder de ethische vorm van een goed zeggen, is een taak die de AE op zich nemen. Dit is geen kant-en-klaar weten, maar een weten dat moet uitgevonden worden: “Naturellement, ce savoir n’est pas du tout cuit. Car il faut inventer”²³. We zien dan ook i.v.m. het einde van de analyse termen verschijnen zoals “inventer le savoir”, “contribuer au savoir”, “désir de savoir”...die allemaal niet helemaal zonder relatie zijn met de “gay-savoir” uit *Télévision*. Meer specifiek in die context echter zal Lacan spreken over “enthousiasme”. Over de plaats en de context waarin men dat doorheen de verschillende teksten vindt zal Patrick Monribot ons ongetwijfeld op een verhelderende manier verder onderhouden, wanneer hij op 15 december 2006 te gast zal zijn op ons werkseminarie.

---

²² Eric Laurent, *La passe: enthousiasme et béatitude*, in *Quarto* n°31

²³ *Note Italienne*, p. 310